
МЕТОДОЛОГІЯ, ТЕОРІЯ ТА ІСТОРІЯ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

УДК 351: 342.7(477)

Н. О. Бойко

аспірант кафедри права та європейської інтеграції
Дніпропетровського регіонального інституту державного управління
Національної академії державного управління при Президентові України

МІСЦЕ ТА РОЛЬ КОНСТИТУЦІЙНОГО ПРАВА ЛЮДИНИ НА СУДОВИЙ ЗАХИСТ У СИСТЕМІ ГАРАНТІЙ ПРАВ І СВОБОД В УКРАЇНІ

У статті досліджено сутність та зміст права людини на судовий захист в умовах сучасних державно-управлінських реформ. Проаналізовано феномен права людини на судовий захист в публічно-управлінському аспекті. Досліджено особливості функціонування національного механізму забезпечення такого права.

Ключові слова: держава, конституційний зміст, права людини, право на судовий захист, публічне управління.

Постановка проблеми. Інститут прав людини є однією з важливих складових формування системи публічного управління в Україні, оскільки механізм правозахисту визначає значною мірою сутність процесу реформування публічного управління та демократичного розвитку більшості держав світу. Конституційна сутність прав і свобод людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави, оскільки саме держава несе відповідальність перед людиною за свою діяльність [1]. Отже, основні засади прав людини мають виступати основою формування раціональної системи управління державою, яка відповідатиме європейським демократичним цінностям.

В Україні в процесі створення демократичної, соціальної та правової держави, започатковано власні критерії формування системи державного управління, які виходять з історичних традицій та національного досвіду. У зв'язку з цим державні реформи, які здійснювалися в різні історичні періоди (адміністративна, полі-

тична, судова тощо) мали на меті формування ефективних публічно-управлінських відносин. Зокрема, судова реформа мала на меті розв'язання нагальних проблем з метою належного функціонування судової системи в Україні, що має відповідати суспільним очікуванням, а також європейській системі цінностей та стандартів захисту прав людини. Судовий захист прав людини має стати основним інструментом у взаємодії між державою та людиною, забезпечуючи демократичний розвиток суспільних відносин. Саме тому необхідно дослідити феномен права людини на судовий захист та особливості функціонування механізму щодо забезпечення такого права.

Аналіз дослідження і публікацій. Право людини на судовий захист є одним з основних прав, що гарантуються Конституцією України. Але, власне право людини на судовий захист у публічно-управлінському аспекті не виступало самостійним предметом наукового дослідження. Окремі аспекти права людини на судовий захист досліджували такі науковці галузі юридичної науки як Д. Абля-

зов, В. Авер'янов, М. Аракелян, О. Лемак, П. Рабінович та інші. В галузі науки державного управління проблематику прав людини досліджували В. Баштанник, І. Грицяк, Л. Лазарева, Л. Новак-Каляєва, П. Петровський, О. Пушкар та інші. Разом з тим, дослідження права людини на судовий захист не знайшло на даний час свого відбиття в теорії публічного управління. З огляду на проблеми, які існують сьогодні в нашому суспільстві та зумовлені політичною, державно-управлінською, економічною ситуацією в країні, дослідження проблеми в статті є важливим і актуальним.

Мета дослідження – визначити сутність та зміст конституційного права людини на судовий захист в умовах сучасних державно-управлінських реформ.

Виклад основного матеріалу. Інститут прав та свобод людини значною мірою визначає розвиток більшості цивілізованих держав. Слід наголосити, що вихідною категорією в рамках цього дослідження є імперативний характер конституційних норм щодо забезпечення прав людини. Характеризуючи такі поняття як «права людини», «конституційний зміст», насамперед, потрібно усвідомити їх теоретико-методологічну дефініцію, оскільки дані поняття вітчизняними науковцями детермінуються по різному.

Загалом, забезпечення реалізації прав і свобод людини розглядається як напрям державної політики. Є. Романенко вважає, що «державна політика має спрямовуватися на утвердження і забезпечення автономії індивіда, прав і свобод людини. Але ні в якому разі не потрібно намагатися вирішувати за людину всі її життєві проблеми (патерналізм), а лише створювати їй умови (засоби та можливості) щоб людина особисто (здатна до цього фізично й інтелектуально) творила своє життя і несла за це свою частку соціальної відповідальності» [2]. Взаємовідносини між державою та людиною повинні базуватися на забезпеченні та дотриманні прав та свобод людини, які гарантовані Конституцією України. Л. Новак-Каляєва вказує на пріоритет прав людини в державному управлінні. На думку автора дотримання прав людини, їх забезпечення та захист мають бути реальним показником ефективності

влади [3]. Варто підтримати даний науковий підхід, оскільки права людини, їх гарантування, дотримання та захист є індикатором демократичного розвитку держави та суспільства, що у свою чергу свідчить про досконалість та ефективність здійснення державної політики. Водночас, реалізація державної політики має значний вплив на інститут прав людини, негативно впливає на їх реалізацію. Відповідно виникає конфлікт особистих та суспільних інтересів і потреб. П. Петровський зазначає, що «модернізація публічного управління України може здійснюватися за умови беззастережного дотримання конституційних прав і свобод людини та громадянина, які повинні стати основним змістом діяльності всіх структур виконавчої влади та судочинства» [4]. Отже, діяльність всіх, без виключення, органів державної влади, в тому числі й судових, має базуватися на дотриманні прав людини, що у свою чергу забезпечить розвиток громадянського суспільства, а також розбудову соціальної та правової держави. Проте, в умовах сьогодення, інститут прав людини зазнає деформації як у змісті внутрішньої структури так і з боку нормативно-правового забезпечення. У зв'язку з цим все частіше виникає необхідність використання людиною, чиї права порушуються, права на судовий захист, яке гарантоване Конституцією України.

Хоча Конституцією України й гарантується кожному право на оскарження в суді рішень, дій чи бездіяльності органів державної влади, органів місцевого самоврядування, посадових і службових осіб [1], поняття права людини на судовий захист нормативно в нашій країні не визначено. Слід зазначити, що право людини на судовий захист відноситься до переліку прав, які не можуть бути обмежені. Зміст цього права полягає в тому, що кожен має право звернутися до суду, якщо його права чи свободи порушені або порушуються, створено або створюються перешкоди для їх реалізації або мають місце інші ущемлення прав та свобод. Зазначена норма зобов'язує суди приймати заяви до розгляду навіть у випадку відсутності в законі спеціального положення про судовий захист [5].

Більшість науковців-юристів вкладають власний зміст у визначення права людини на судовий захист. Наприклад, І. Дашутін розглядає право людини на судовий захист «з одного боку, як одне з конституційних прав людини в державі нарівні з іншими політичними, економічними, соціальними й культурними правами, а з другого – як право, що закріплює спеціальний механізм захисту всіх без винятку вищезазначених прав» [6]. О. Лемак визначає право людини на судовий захист «як суб'єктивне публічне право особи на доступ до незалежного і безстороннього вирішення спорів за встановленою правовою процедурою на засадах верховенства права і справедливості» [7]. В. Крижановський розглядає право на судовий захист «як право кожного на справедливий, відкритий розгляд і вирішення упродовж розумного строку незалежним і неупередженим судом, який утворено відповідно до закону, конкретної судової справи правовими засобами, наданими судом для здійснення судочинства з метою захисту гарантованих Конституцією та законами України прав і свобод людини та громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб, інтересів суспільства і держави» [8].

Як бачимо, науковці наголошують на тому, що право людини на судовий захист – це гарантування у судовому порядку дотримання інших прав і свобод людини, проголошених Конституцією України. Дослідники переконують, що таке право пов'язане із доступом до правосуддя та здійсненням судової влади. Зазначимо, що проблема забезпечення прав людини державною, державними інститутами також відбита в основних міжнародних нормативно-правових актах, перш за все, це Загальна декларація прав людини (1948 р.), Міжнародний пакт про громадянські та політичні права (1966 р.), Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (1966 р.), Хартія основних прав Європейського Союзу (2000 р.). Конституція України увібрала в себе основні положення цих нормативно-правових актів, таким чином, забезпечила регулювання відносин між державою та суспільством на основі гуманізацій-

ного концепту. Отже, у цих відносинах пріоритет належить правам людини, які не можуть бути порушені не тільки суспільством, а й державними інституціями. Дійсно, всі демократичні суспільства прагнуть до належного дотримання прав людини та невідкладності відповідальності за їх порушення. Проте, це можливо лише за умови постійного прогресивного розвитку правової держави, підвищення рівня правової культури кожної людини, що буде відповідати моральним засадам суспільства. Тільки це становитиме основу взаємовідносин між державою та людиною на демократичних засадах.

Зв'язок публічного управління з правом людини на судовий захист доцільно досліджувати через сучасну концепцію «Good governance» (належне управління), яка у своїй основі побудована на ефективному врядуванні, дотриманні прав людини, а також взаємодії держави та громадянського суспільства. Одним з основних принципів належного управління є принцип верховенства права. Саме застосування цього принципу дозволяє здійснювати правозахист інтересів громадських об'єднань та окремих громадян. У нашій країні забезпечення принципу верховенства права найбільшою мірою залежить від діяльності судів. Запровадження європейських принципів публічного управління відповідно до концепції належного врядування реалізуватиме гуманізаційну функцію публічного управління, а сучасний механізм захисту прав людини виступатиме як основа сучасних реформ. Водночас, проголошені в Конституції України права і свободи громадянина на недоторканість, власність, інформацію, рівність доступу до державної служби, участь в управлінні державними справами, право збиратися мирно і проводити збори, мітинги, походи та демонстрації, оскаржувати в суді рішення, дії та бездіяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, їх посадових осіб – не можуть бути ефективно реалізовані без визначення правового статусу громадян. Саме у такому контексті має будуватися сучасна державна політика забезпечення прав і свобод громадян в публічному управлінні. Одним з найголовніших захо-

дів щодо забезпечення дотримання європейських принципів публічного управління є створення належної та ефективної національної системи судового захисту прав і свобод людини та громадянина, що виступає основою демократизації, європеїзації та гуманізації управління. Саме тому, право людини на судовий захист слід досліджувати через діяльність судової влади та здійснення правосуддя.

Загальновідомо, що судова влада є частиною механізму державного регулювання суспільних відносин. Д. Аблязов вказує на те, що «основні засади судової влади – самостійність і незалежність її статусу – перетворює судову форму захисту прав людини на найбільш правильне, надійне і зрозуміле її джерело» [9]. На думку сучасних науковців, судова влада – це самостійна та незалежна гілка державної влади, яка створена для здійснення правосуддя судами з метою захисту прав громадян у взаємовідносинах з державою, контролю за дотриманням прав людини [10]. Тобто, здійснення правосуддя виступає правовим механізмом, який має гарантувати дотримання прав і свобод людини, а також здійснює захист прав людини у випадку їх порушення. В сучасному світі визнають, що саме правосуддя є найбільш цивілізованим способом вирішення конфліктів, захисту прав людини, інтересів громадянського суспільства та держави.

На думку М. Аракеяна, зміст права на судовий захист складається з таких елементів як доступність до правосуддя, право на оскарження судового рішення, рівність учасників судового процесу, незалежність та неупередженість суду тощо [11]. У той самий час дослідник характеризує зміст такого права через основні принципи здійснення судочинства. Разом з тим, вищенаведені засади судочинства виступають перешкодою на шляху до реалізації права людини на судовий захист, що обумовлено недостатнім рівнем довіри до органів судової влади. Фактично довіра суспільства до судових органів є найнижчою, ніж до інших державних органів влади. На нашу думку, це пов'язано з високим негативним інформаційним полем щодо діяльності судової влади в Україні, в тому

числі й через корупційну складову судової системи, через викривлене подання інформації щодо діяльності судів та суддів. Адже кожен суддя має дотримуватися принципу відкритості та прозорості у своїх діях, що ним вчиняються з метою забезпечення та дотримання прав людини.

В умовах інтеграційних процесів перед Українською державою постало питання повного реформування діяльності органів публічної влади. Стратегія сталого розвитку «Україна – 2020», схвалена Указом Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015, визначила основним завданням реформ є впровадження європейських стандартів життя та вихід України на провідні позиції у світі. При цьому реалізація Стратегії передбачає проведення низки реформ, у тому числі й судової реформи. Така реформа має на меті, перш за все, забезпечити європейські стандарти захисту прав людини та діяльність судової влади, що відповідатиме суспільним очікуванням щодо незалежного та справедливого суду [12]. Отже, головним завданням в процесі реформування судової влади має стати всебічний захист прав та законних інтересів людей від будь-якого посягання як з боку інших осіб, так і з боку державних органів, що у свою чергу забезпечить належну реалізацію гуманізаційної функції публічного управління.

Для здійснення судової реформи до розділу VIII «Правосуддя» Конституції України [1] було внесено зміни, дослідивши які можна виокремити певний механізм, що має гарантувати належне дотримання права людини на судовий захист:

- суди як органи, які наділені виключним правом здійснення правосуддя;
- судді (в окремих випадках присяжні) як носії правосуддя;
- Президент України, який за поданням Вищої ради правосуддя призначає на посади суддів;
- Вища рада правосуддя, як орган, що наділений повноваженнями вносити подання про призначення судді на посаду, ухвалювати рішення про звільнення з посади судді, ухвалювати рішення стосовно порушення суддею чи прокурором вимог щодо несумісності тощо;

– суддівське самоврядування, яке діє для професійного захисту інтересів суддів та розв'язання питань внутрішньої діяльності судів;

– прокуратура, яка здійснює підтримання публічного обвинувачення в суді, організацію і процесуальне керівництво досудовим розслідуванням, вирішення відповідно до закону інших питань під час кримінального провадження, нагляд за негласними та іншими слідчими та розшуковими діями органів правопорядку, представництво інтересів держави в суді у виключних випадках і в порядку, що визначені законом;

– адвокатура – для надання професійної правничої допомоги.

Отже, у процесі модернізації системи публічного управління, новелою виступила не тільки конституційне визначення повноважень такого державного органу як Вища рада правосуддя (Вища рада правосуддя є колегіальним, незалежним конституційним органом державної влади та суддівського врядування), а й віднесення прокуратури та адвокатури до системи правосуддя в Україні. Адже ці органи також покликані забезпечити належне гарантування та дотримання права людини на судовий захист.

Висновки та пропозиції. Право людини на судовий захист – це гарантована Конституцією України можливість кожної людини на звернення до суду у разі порушення її прав, свобод та інтересів, створення перешкод для їх реалізації або ущемлення прав та свобод людини та громадянина з метою запобігати таким порушенням, охорони та відновлення у разі їх порушення та їх усунення, безпосередньо пов'язана з доступом до правосуддя. Сучасна система публічного управління в Україні є недостатньо ефективною та потребує подальшого реформування. У свою чергу, реформування системи публічного управління України може здійснюватися за умови беззаперечного дотримання прав людини, які гарантовані Конституцією України та міжнародними правовими актами, які у свою чергу повинні бути основним змістом діяльності державних інституцій. Здійснення реформування є необхідним та невідкладним

моментом з метою формування належного механізму судового захисту прав людини, а підвищення правової свідомості громадян є запорукою розвитку правової держави.

Список використаної літератури:

1. Конституція України : Закон України від 28.06.1996р. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
2. Романенко Є.О. Державна політика у сфері забезпечення прав і свобод людини. *Державне управління : удосконалення та розвиток*. 2010. № 1. URL: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=82>.
3. Новак-Каляєва Л. Взаємообумовленість державного управління та прав людини в сучасних політичних та інституційних процесах. *Державне управління та місцеве самоврядування*. 2013. № 3. С. 60–72. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/dums_2013_3_10.
4. Петровський П.М. Забезпечення прав і свобод людини – основний тренд модернізації публічного управління. *Ефективність державного управління*. 2015. Вип. 43. С. 13–20. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/efdu_2015_43_3.
5. Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним зверненням громадян Проценко Раїси Миколаївни, Ярошенко Поліни Петрівни та інших громадян щодо офіційного тлумачення статей 55, 64, 124 Конституції України (справа за зверненнями жителів міста Жовті Води). URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v009p710-97>.
6. Дашутін І.В. Правове регулювання судового захисту трудових прав громадян : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.05. Харків, 2008. 20 с. URL: [http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%94%D0%B0%D1%88%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%20%D0%86.%D0%92.\\$](http://irbis-nbuv.gov.ua/cgi-bin/irbis_nbuv/cgiirbis_64.exe?Z21ID=&I21DBN=ARD&P21DBN=ARD&S21STN=1&S21REF=10&S21FMT=fullwebr&C21COM=S&S21CNR=20&S21P01=0&S21P02=0&S21P03=A=&S21COLORTERMS=1&S21STR=%D0%94%D0%B0%D1%88%D1%83%D1%82%D1%96%D0%BD%20%D0%86.%D0%92.$).
7. Лемак О.В. Право на судовий захист: конституційно-правовий аспект : автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.02. Харків, 2014. 20 с. URL: http://dSPACE.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/6827/1/Lemak_2014.pdf.

8. Крижановський В.Я. Конституційно-правові засади судового захисту прав і свобод людини та громадянина в Україні : автореф. дис ... канд. юрид. наук. Одеса, 2013. 20 с. URL: dspace.onua.edu.ua/handle/11300/1764.
9. Аблязов Д. Е. Судовий захист прав людини і громадянина. *Право і Безпека*. 2012. № 1. С. 123–126. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_1_28.
10. Баштанник А.Г., Баштанник В.В. Механізми державного регулювання трансформаційних процесів у системі судової влади України. *Аспекти публічного управління*. 2013. № 1 (1). С. 46–51. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/22/22>.
11. Аракелян М.Р. Доступ к правосудию как один из главных принципов правозащитной деятельности современного украинского государства. *Наукові праці Національного університету «Одеська юридична академія»*. 2015. Т. 16. С. 18–24. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nponyua_2015_16_4.
12. Про Стратегію сталого розвитку «Україна – 2020» : Указ Президента України від 12 січня 2015 р. № 5/2015. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5/2015>.

Бойко Н. А. Место и роль конституционного права человека на судебную защиту в системе гарантий прав и свобод в Украине

В статье исследована сущность и содержание права человека на судебную защиту в условиях современных государственно-управленческих реформ. Проанализирован феномен права человека на судебную защиту в публично-управленческом аспекте. Исследованы особенности функционирования национального механизма обеспечения такого права.

Ключевые слова: государство, конституционный смысл, права человека, право на судебную защиту, публичное управление.

Boiko N. The place and role of the constitutional human right to judicial protection in the system of guarantees of rights and freedoms in Ukraine

The article examines the essence and content of the human right to judicial protection in the context of modern state and administrative reforms. The phenomenon of the human right to judicial protection in the public management aspect is analyzed. The features of the functioning of the national mechanism for ensuring such a right are investigated.

Key words: state, constitutional meaning, human rights, +right to judicial protection, public administration.